

МОВНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНИ СВІТУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ НАУКИ

Відображення об'єктивного світу людини і її взаємодія з ним представлені в сучасній науці у вигляді співвідношення концептуальної (первинної) і мовної (вторинної, опосередкованої) картин світу. У нашій статті проаналізовано основні підходи до тлумачення понять концептуальна та мовна картини світу та зроблена спроба зіставити (порівняти) ці дві картини.

Ключові слова: *когнітивна лінгвістика, картина світу, концептуальна картина світу, мовна картина світу.*

O. A. Khoroshun Linguistic and Conceptual World-image in the Modern Linguistic Investigations

Displaying the objective world of a man and their interaction is presented in modern science in the form of conceptual relations (primary) and language (secondary, indirect) world-image. In the article the main approaches to the interpretation of the notion of conceptual and linguistic world-images are analyzed and attempt to compare these two images is made.

Key words: cognitive linguistics, world-image, linguistic world-image, conceptual world-image.

Мова є універсальним засобом накопичення, зберігання, обробки та передачі інформації. Вона переплітається зі знанням людини про світ, пізнанням дійсності та її відображенням в свідомості, саме тому в останні десятиліття лінгвістика приділяє особливу увагу вивченню мови в тісному зв'язку з людиною. Це визначило антропоцентричний принцип у мовознавстві, коли вивчення мови стає безпосереднім вивченням мовця. Під антропологічною лінгвістикою розуміється, перш за все, дослідження людського фактора в мові,

визначення впливу людини на мову і мови на людину, її мислення і культуру [3; 10].

Один з провідних напрямків сучасного мовознавства належить когнітивній лінгвістиці, основним принципом якої є вивчення людини як системи переробки інформації та опису її поведінки в термінах його внутрішніх станів [5: 27].

Людина як суб'єкт пізнання є носієм певної (визначеної) системи знань, уявлень, суджень про об'єктивну дійсність. Ця система в різних науках має свою назву (картина світу, концептуальна система світу, модель світу, образ світу) і розглядається в різних аспектах.

Метою нашої статті є аналіз понять "мовна" та "концептуальна" картина світу та їх порівняння.

Поняття "картина світу" (КС) належить до числа фундаментальних, що виражає специфіку людини і її буття, її взаємовідносини з світом, найважливіші умови її існування в світі.

Термін «*картина світу*» вперше з'явився на початку ХХ століття в роботах Г. Герца з фізики стосовно фізичної картині світу, що трактувалася ним як "сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна отримувати відомості щодо поведінки цих предметів" [4]. Згодом він починає вживатися і в інших науках, центром вивчення яких є людина та її взаємодія з навколишнім світом. Так, за М. Хадеггером КС є відображенням оточуючого світу в голові людини. Вона формується і розвивається у процесі становлення індивіда. [18: 103].

В. Г. Колшанський зазначає, що КС, відображена в свідомості людини, є вторинним існуванням об'єктивного світу [8: 15]. КС постає як ідеальне, концептуальне утворення, що має подвійну природу: необ'єктивоване – як елемент свідомості і об'єктивоване – у вигляді різних проявів свідомості, в тому числі в вигляді знакових утворень, текстів [15: 66].

У нашій статті ми розуміємо КС як ідеальне утворення, яке складається з структурно організованих компонентів, має певні властивості, виконує

притаманні йому функції і закономірно розвивається (Ю. Д. Апресян [1], Н. Д. Арутюнова [2], Г. В. Колшанський [8], В.М. Телія [17]).

На сьогоднішній день проблема КС інтенсивно розробляється у когнітивній лінгвістиці та залишається ключовою, актуальною та дискусійною у гуманітарних науках у цілому (Ю. Д. Апресян [1], А. Вежбицька [3], Ю. М. Караулов [6], О. С. Кубрякова [10], В. І. Постовалова [14; 15], Б. А. Серебренніков [16] та ін.).

Досліджуючи КС треба пам'ятати, що вона – не відображення світу, а людська інтерпретація оточуючого світу, спосіб її світосприйняття. „Мова – не просто дзеркальним відображенням світу, а тому фіксує не лише сприйняте, але й усвідомлене людиною” [10: 3].

Дослідження КС є актуальними не тільки в рамках пануючої сьогодні наукової парадигми, яка приділяє особливу увагу тому, як у мові відображаються ментальні процеси і індивідуальність людини в цілому, але і для лінгвістики як науки, оскільки з картиною світу пов'язані два процеси, в яких безпосередньо бере участь мова. По-перше, в надрах мови формується мовна картина світу (МКС), один з найбільш глибинних шарів картини світу у людини. По-друге, сама мова виражає й експлікує інші картини світу людини, які через посередництво спеціальної лексики входять у мову, привносячи в неї риси людини, її культури [14: 11].

Когнітологи виділяють дві картини світу: концептуальну і мовну. Концептуальна картина світу (ККС) містить інформацію, представлену в поняттях, у той час як в основі мовної моделі лежать знання, закріплені в семантичних категоріях і семантичних полях, складених із слів і словосполучень. ККС є відображенням структури представлення знання. При цьому концептуальна та мовна картина світу діалектично пов'язані між собою, як мислення і мова, а їх розмежування багато в чому є умовним [16: 139].

Основою для концептуальної моделі світу є інформація, що подається в поняттях, в той час як головним у мовній моделі є знання, закріплені в

лексичних одиницях. Та варто наголосити, що обидві моделі є способом існування лексики у свідомості людини [6: 273-274].

Проблема вивчення МКС – зафіксованої в мові та специфічної для даного мовного колективу схеми сприйняття дійсності – має давню історію. Мова не є єдиним маніфестантом концептуальної картини світу, яка проявляється також у поведінці, міфі, жестах, міміці, образотворчому мистецтві, ритуалах, речах, етикеті і т. д. Але мова забезпечує найбільш очевидний і природний доступ до когнітивних процесів і механізмів [17; 19; 20]. Вона відіграє неоціненну роль у загальній картині світу, так як закріплює значення, властиві національній культурі [8: 59-75].

Мовний аспект грає вирішальну роль при репрезентації концептуальної картини світу в різних типах текстів і в різних національних культурах.

Більшість науковців вважає, що ККС багатша ніж мовна, так як у її творенні задіяні різноманітні типи мислення, і не все пізнане людиною набуває словесної форми, не все відображається за допомогою мови, і не вся інформація з зовнішнього світу набуває мовного виразу.

ККС - це базис картини світу як ядра світогляду, який несе в собі риси специфічно людського способу світосприйняття. ККС містить узагальнену інформацію про світ, ширша і багатша ніж МКС. За межами ж ККС залишається інформація, що складає особливості мовного сприйняття дійсності в тому чи іншому мовному середовищі і відображається в мовній культурі народу. ККС містить інформацію в поняттях, а МКС виявляє знання, закріплені в значеннях слів і словосполучень [7: 11].

Поняття "концептуальна картина світу" досліджується різними науками, кожна з яких розглядає сутність даного поняття в рамках своїх проблем і категорій. Лінгвістика встановлює зв'язок КС і мови, вивчає способи фіксації розумового змісту засобами мови. Мова не тільки є частиною картини світу як одна з презентованих у свідомості семіотичних (знакових) систем, але і на її основі формується МКС.

У рамках когнітивної лінгвістичної теорії мовна картина світу розглядається як сукупність зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі його розвитку.

МКС, на відміну від ККС, пов'язана з мовою, тобто думка отримує форму за допомогою знака, має вербальне оформлення і поповнює ККС, будучи її частиною; здатна до часткових змін, доповнень у зв'язку з вторгненнями в природну мову неологізмів; постійно пов'язана з лексиконом людини; проектується не тільки на пізнане, але і на те, що пізнається і відображає ментальні особливості світосприйняття носія мови [7: 13].

В. М. Телія характеризує МКС як неминучий для мисленнево-мовної діяльності продукт "свідомості, який виникає в результаті взаємодії мислення, дійсності і мови як засобу вираження думок про світ в актах комунікації [17].

В. А. Маслова визначає МКС як сукупність знань про світ, відображених у лексиці, фразеології та граматиці. Людина бачить світ крізь призму мовної картини світу і саме мовна картина світу формує тип відношення людини до світу, задає норми поведінки людини в світі, визначає її ставлення до світу [13: 49]. Мовну картину світу так само прийнято інтерпретувати як відображення повсякденних уявлень про світ. Ідея мовної моделі світу полягає в наступному: у кожній природній мові відображається певний спосіб сприйняття світу, що нав'язується в якості обов'язкового всім носіям мови. Ю. Д. Апресян називає МКС наївною в тому сенсі, що наукові визначення та мовні тлумачення не завжди збігаються за обсягом і змістом [1: 357].

Опис МКС дає можливість досліджувати ту частину ККС, яка знайшла вираження в значеннях мовних знаків, що утворюють семантичний простір мови. Однак ККС, що існує у вигляді концептів, що утворюють концептосферу народу, не може бути в повній мірі вивчена через аналіз мовних засобів. [11: 7].

Досліджуючи когнітивні підстави мовної номінації, О. С. Кубрякова справедливо говорить про мовну картину світу як про структуру знань про світ, тим самим додатково підкреслюючи когнітивний характер цієї ментальної сутності. „Когнітивно орієнтоване дослідження дериваційних процесів дозволяє

уточнити не тільки специфіку „ картування ” світу в окремо взятому мовою, але й – при належному узагальненні таких даних у типологічному плані – сприяти виведенню деяких загальних положень про розуміння людиною головних буттєвих категорій, особливостей світобудови, закономірностей устрою світу, як у фізичному аспекті людського буття, так і в його соціальній організації і у всій властивій людині системі його цінностей і моральних, морально-етичних оцінок” [10: 236-237].

Мовна картина світу – це відбитий засобами мови образ свідомості, реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, що репрезентується мовою. МКС прийнято відмежовувати від концептуальної, або когнітивної моделі світу, яка є основою мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ [14: 46].

Отже, кожна мова малює свою картину, за допомогою якої носії мови сприймають, класифікують та інтерпретують світ і яка відображає дійсність інакше, ніж інші мови. Реконструкція МКС є одним з найважливіших завдань сучасної лінгвістики. Вона допомагає краще пізнати власне специфіку будь-якої мови, розуміти систему уявлень окремого народу, його самотності та ментальності. На всіх етапах історичного розвитку як мови, так і самого народу мовна картина світу набуває нових видозмін, дослідження яких допоможе глибше поглянути на причини та особливості еволюції окремого соціуму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды.- Т. II. Интегральное описание языка и системная лексикография. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. - С.348-385, 628-631, 460-481.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт – М.: Наука, 1988. – 341 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1997. – 416 с.
4. Герц Г. Принципы механики, изложенные в новой связи. М.: Изд-во АН СССР, 1959. -198 с.

5. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С.17-33. ,
6. Караулов Ю. Н. Общая и русская идиография. – М.: Наука, 1976 – 335 с.
7. Кварацхелия Ш. М. Концептуальное моделирование языкового образа ребенка в английской реалистической прозе XIX века Автореф. Канд. Фил. Наук. Москва 2007, - 25 с.
8. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. М. Наука. 1990, - С. 59-75
9. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филологическ. Ф-т МГУ, 1996. – 245 с.
10. Кубрякова Е. С. Языковая картина мира как особый способ репрезентации образа мира в сознании человека // Вестник чувашского государственного педагогического университета имени И. Я. Яковлева, 2003.-№4 (38). - С. 2-12.
11. Ломоносова Ю. Е. Концептуальное поле «АТМОСФЕРНЫЕ ЯВЛЕНИЯ» во французской языковой картине мира автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук Воронеж 2008, - 22с.
12. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. - Киев: Знания, 2004, - 327 с.
13. Маслова, В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с
14. Постовалова В. И. и др. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира М.: Паука, 1988. – 216с.
15. Постовалова В.И. Существует ли языковая картина мира?// Язык как коммуникативная деятельность человека. Сб.науч. трудов МГПИИЯ. Вып. 284. М., 1987. С. 65 – 72
16. Серебряников Б.А., Кубрякова Е.С., Постовалова В.И., Телия В.Н., Уфимцева А.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М., 1988, - 216с.

17. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира [электронный ресурс]: режим доступа http://genhis.philol.msu.ru/article_66.shtml
18. Хайдеггер М. Время картины мира // Новая технократическая волна на Западе. М., 1986, - С. 102-105.
19. Jackendoff R. Semantics and Cognition. Cambridge (MA): MIT Press, 1983. – 283 p.
20. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago and London, 1990. – 614 p